

اهمیت بهره‌مندی از دانش محلی در راستای شناخت میراث فرهنگی و حفاظت از آن: شهر تاریخی حریره در کیش^۱

حبیبه عباسی* ، مرضیه مهربانی**

بامشاد یغمایی*** ، مسعود رضایی منفرد****

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۲/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۸/۷

چکیده

مردم محلی هر منطقه، مرجعی مهم برای شناخت بهتر آثار تاریخی فرهنگی هستند؛ که می‌بایست در پژوهش‌های باستان‌شناختی، به‌عنوان وجه مهمی از یک محوطه یا یک اثر باستانی، مدنظر قرار گیرند. در پژوهش حاضر، دانش افراد آگاه بومی جزیره کیش پیرامون شهر تاریخی حریره، با هدف شناخت بیشتر آثار فرهنگی این شهر و در نتیجه حفاظت از آن‌ها، مورد استفاده قرار گرفته است. روش پژوهش کیفی است و جمع‌آوری اطلاعات بر پایه بررسی میدانی باستان‌شناختی، تحلیل عکس‌های هوایی قدیمی، مصاحبه مبتنی بر پرسش و پاسخ تفصیلی و مطالعات اسنادی بوده است. این پژوهش با توجه به رویکرد ارزش مینا در حفاظت و مدیریت بهتر میراث فرهنگی و با تأکید بر دانش محلی بومیان جزیره کیش به معرفی تعدادی از آثار فرهنگی شهر حریره می‌پردازد که کمتر مورد توجه بوده‌اند؛ بدین ترتیب در ارتباط با کارکرد احتمالی کانال شناسایی شده در ساحل این محوطه بندری، دانش محلی به‌عنوان ابزاری برای شناخت تکمیلی مورد استفاده قرار گرفت. انبار نگهداری خرما، بقایای صدف‌های مروارید ساز موجود در امتداد خط ساحلی و تنه خشکیده درخت لور نیز از داده‌های دیگر این پژوهش هستند که پی بردن به کارکرد و ماهیت آن‌ها با کمک دانش و تجربه افراد محلی میسر شد.

کلیدواژه‌ها: جزیره کیش، شهر تاریخی حریره، دانش محلی، صدف‌های مروارید ساز، فلگه، چن‌دول، درخت لور.

۱- این پژوهش برگرفته از مطالعات «طرح جامع راهبردی شهر تاریخی حریره» است که توسط شرکت مهندسی مشاور «ماندگار طرح فارس» در سال ۱۳۹۹ تهیه شده است، نگارندگان عضو گروه راهبردی این طرح بوده‌اند.

* دانش‌آموخته کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. habibe.Abbasi@yahoo.com

** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه تهران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول).

m.mehrabanig@gmail.com

*** دانشجوی دکتری سنجش‌ازدور و GIS دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. by1357@gmail.com

**** دکتری مدیریت بحران پژوهشگاه شاخص پژوه دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

masuodrezaeimofared@gmail.com

مقدمه

شناخت جامع و صحیح از یک محوطه یا یک اثر باستانی اولین و مهم‌ترین گام در راستای معرفی، حفاظت و به‌طور کلی مدیریت محوطه‌ها و آثار تاریخی فرهنگی است. بر اساس بند دوم منشور ایکوموس نیوزیلند ۲۰۱۰ میلادی، برنامه‌های مدیریت مکان‌های میراث فرهنگی باید مبتنی بر راهبردهای حفاظتی و بر اساس درک و شناخت جامع ارزش‌های ملموس و ناملموس میراث باشد؛ از جمله روش‌های شناخت ارزش‌ها می‌توان به مشاوره با مردم محلی، مطالعات اسنادی، تحقیقات شفاهی، بررسی‌های میدانی و مستندنگاری آثار اشاره نمود (ICOMOS New Zealand Charter, 2010: 2). دانش مردم محلی می‌تواند اطلاعات ارزشمندی در مطالعات جامع هر منطقه در اختیار بگذارد. بر اساس تعریف یونسکو^۱ «دانش محلی و بومی به شناخت‌ها، مهارت‌ها و اصولی اشاره دارد که توسط یک جامعه با پیشینه طولانی، در اثر برهم‌کنش آنها با محیط طبیعی پیرامونی‌شان عکس می‌گیرد. این دانش برای مجموعه فرهنگی که شامل زبان، نظام طبقه‌بندی، الگوی مصرف منابع، برهم‌کنش‌های اجتماعی، آیین‌ها و مقدسات می‌باشد؛ بنیادی است و برای مردم محلی و روستایی، تصمیم‌گیری درباره جنبه‌های بنیادی زندگی روزمره را عکس می‌دهد» (UNESCO, 2014).

شهر تاریخی حریره در مرکز ساحل شمالی جزیره کیش و مشرف به سواحل جنوبی ایران قرار دارد. این شهر از اوایل دهه پنجاه خورشیدی مورد توجه باستان‌شناسان قرار گرفت، اما تا به امروز پژوهش‌های محدودی در آن صورت گرفته است. جزیره کیش (شهر حریره) کانون مهم تجارت خلیج فارس در سده‌های میانه اسلامی بوده و دوره شکوه و آبادانی آن از اواخر سده پنجم تا اوایل سده دهم هجری بوده است (موسوی، ۱۳۷۶: ۲۱۰؛ سورتیجی و مرتضایی، ۱۳۹۱: ۳۴۶). در پاییز سال ۱۳۹۹ به منظور تهیه «طرح جامع راهبردی شهر تاریخی حریره»، ضمن بازدید از این محوطه باستانی و بررسی پیمایشی

آن، جهت تکمیل اطلاعات به دست آمده و شناخت بهتر آنچه تاکنون از تحقیقات این شهر حاصل شده، انجام چندین مصاحبه با مردم بومی ساکن در محله سفین^۱، در دستور کار قرار گرفت.

پرسش‌های مطرح شده از افراد آگاه، به طور کلی پیرامون شهر حریره و به طور اختصاصی در مورد آثاری بود که احتمال می‌رفت آگاهی‌های محلی در شناخت بهتر آن‌ها و در نتیجه حفظ آن در راستای مدیریت میراث فرهنگی سودمند باشد. تمرکز این پژوهش بر روی چهار یافته است که عبارت‌اند از: ۱- انبارهای نگهداری خرما (چندول)^۲ ۲- کانال پیرامون محدوده بندرگاه^۳ ۳- توده صدف‌های مروارید ساز موجود در خط ساحلی حریره (فلگه)^۴ ۴- تنه درخت خشکیده لور. شایان ذکر است که انبارهای نگهداری خرما از یافته‌های کاوش محمود موسوی است^۵، اما سایر یافته‌ها با توجه به موضوع پژوهش، برای اولین بار در بازدید میدانی اخیر مورد توجه قرار گرفته‌اند.

هدف اصلی این پژوهش شناخت بهتر آثار شهر تاریخی حریره با تأکید بر استفاده از دانش مردم محلی و در نتیجه حفاظت از آن است. بنابراین رویکردی که در بررسی‌های

۱- Safin: این محله قدیمی‌ترین و پرجمعیت‌ترین آبادی باقی مانده از کیش قدیم بوده که در غرب محوطه حریره شامل دو بخش سفین قدیم و سفین جدید است. لازم به ذکر است در سال ۱۳۵۶ در راستای اجرای طرح عمران و توسعه کیش، ساکنان بومی محله‌های ماشه (Mashe) و دِهو (Dehu) در ساحل شرقی جزیره، به محله سفین جدید که به منظور اسکان این اهالی ساخته شده بود، کوچانده شدند. صیادی، باغداری، کشاورزی و صنایع دستی فعالیت عمده مردم بومی جزیره کیش بوده است (مختارپور و عبدالله‌پور، ۱۳۸۸: ۱۰۶-۹۹). بیشترین شناخت از حریره و آثار آن را مردم روستای دِهو یا دِهو (محل اکنون ساحل دامون تا هتل گل‌دیس) در شرق حریره داشته‌اند که ساکنین دیگر محله‌ها بیشتر از آنها شنیده و آموخته‌اند (ا. ابراهیمی، ۱۳۹۹: ۱).

2. Chandul

۳- این مجموعه با نام‌های «بندرگاه»، «بخش کارگاهی و صنعتی شهر»، «مجموعه صنعتی ساحلی» و «مجموعه ساحلی» شناخته می‌شود.

4. Felgeh / Felgah

۵- کاوش باستان‌شناسی در شهر تاریخی حریره، جزیره کیش، سید محمود موسوی، ۱۳۷۶، مجله گزارش‌های باستان‌شناسی شماره (۱).

میدانی این محوطه تاریخی اتخاذ شد؛ مطالعه منظر فرهنگی^۱ از طریق ثبت و مستندنگاری تمامی آثار فرهنگی است تا هم شناخت جامع از این شهر تاریخی بدست آید و هم زمینه‌های حفاظت بلندمدت از تمامی ارزش‌های فرهنگی این محوطه فراهم شود. واکاوی دانش محلی به‌عنوان رویکردی در نظر گرفته شده است که نه تنها می‌تواند در شناخت صحیح یافته‌ها مؤثر باشد، بلکه نادیده گرفتن این اطلاعات می‌تواند باعث از بین رفتن بعضی داده‌های تاریخی فرهنگی محوطه حریره در گذر زمان شود.

اهمیت این پژوهش از این منظر دوچندان می‌گردد که تعداد افراد بومی آگاه و باتجربه در جزیره کیش کاهش یافته؛ افرادی که مستقیماً اموری را تجربه کرده‌اند که هم‌اکنون دیگر انجام نمی‌پذیرد و یا اینکه به‌صورت محدود با این امور سروکار دارند. باید اشاره کرد که فراموشی شیوه‌های قدیمی و اطلاعات تاریخی در نزد نسل‌های امروزی از یک سو و تخریب تدریجی آثار تاریخی فرهنگی در اثر بی‌توجهی‌ها، خسارات جبران‌ناپذیری به میراث فرهنگی کشور وارد می‌کند. با توجه به آنچه ذکر شد، این پژوهش در پی پاسخ به دو سؤال است: نخست آنکه دانش بومیان جزیره کیش تا چه میزان می‌تواند در کسب شناخت از شهر تاریخی حریره مفید باشد؟ و دوم اینکه، بهره‌مندی از دانش محلی چه نقشی در مدیریت میراث فرهنگی خواهد داشت؟

پیشینه پژوهش

شهر حریره از سال ۱۳۵۲ خورشیدی هم‌زمان با آغاز برنامه‌های توسعه جزیره کیش مورد توجه باستان‌شناسان قرار گرفت. در این زمان هیئت باستان‌شناسی انگلیسی به سرپرستی ویلیام هامیلتون^۲ در طول سه ماه به بررسی و مطالعه شهر حریره پرداخت.^۱

۱- باستان‌شناسی منظر، به تحلیل منظر فرهنگی در طول زمان می‌پردازد. این امر هم شامل ثبت و ضبط و تاریخ‌گذاری آثار باقی‌مانده از فرهنگ است و هم شامل تفسیر آنها از دیدگاه عوامل اقتصادی، اجتماعی و محیطی می‌باشد» (Wilkinson, 2003: 3).

2. William Hamilton

اهمیت بهره مندی از دانش محلی در راستای...، عباسی و همکاران | ۱۶۳

دیوید وایت‌هاوس^۲ (۱۹۷۶)، سرپرست وقت کاوش‌های شهر سیراف، نتیجه بازدید خود از شهر حریره را، در زمان حضور هیئت ویلیام هامیلتون، در مقاله‌ای مختصر منتشر کرده و در آن به توصیف این محوطه پرداخته است.

حسین بختیاری (۱۳۵۷) نیز بازدید میدانی کوتاهی در سال ۱۳۵۴ از جزیره کیش انجام داده و توصیف مختصری از آثار شهر حریره ارائه کرده است (بختیاری، ۱۳۵۷: ۵۹). اولین و مهم‌ترین کاوش باستان‌شناسی شهر حریره در سال‌های ۱۳۷۰ و ۱۳۷۱ توسط سید محمود موسوی انجام شده است. موسوی (۱۳۷۶) بررسی و گمانه‌زنی برای تعیین عرصه و حریم محوطه حریره را در سال ۱۳۷۰ و کاوش در خانه اعیانی، حمام و مجموعه ساحلی را در سال ۱۳۷۱ با هدف پاسخ به ابهامات علمی و توسعه گردشگری میراث فرهنگی شهر حریره به انجام رساند. پس از آخرین مراحل کاوش‌های باستان‌شناسی در سال ۱۳۷۱، عملیات مرمت و حفاظت از آثار به دست آمده، به هیئت مرمت و حفاظت معاونت حفظ و احیاء سازمان میراث فرهنگی به سرپرستی احمد کبیری و عادل فرهنگی واگذار شد.

کبیری و فرهنگی (۱۳۷۲) ضمن ارائه عملیات استحضایی انجام شده بر روی آثار تاریخی جزیره کیش، برخی آثار شاخص و بخش‌های مختلف شهر حریره را نیز معرفی کرده‌اند. پس از یک دوره وقفه، در سال ۱۳۷۷ مرحله دوم فعالیت‌های حفاظتی این محوطه را احمد کبیری و عادل فرهنگی در پیش گرفتند (کبیری، ۱۳۷۷: ۲۳۹).

فاطمه کریمی از بهمن‌ماه سال ۱۳۷۷ تا اردیبهشت سال ۱۳۷۸ کاوش در مسجد کهن شهر حریره را در طی سه فصل کاری به انجام رساند (نیک‌زاد، ۱۳۸۱: ۱۰).

فعالیت‌های پژوهشی در شهر تاریخی حریره در طول دهه ۸۰ به ترتیب زیر صورت گرفته است: ذات‌الله نیک‌زاد (۱۳۸۱) پژوهش و بررسی مسجد کهن کیش؛ مجید مرادی

۱- تنها گزارش در دسترس از نتیجه فعالیت هیئت ویلیام هامیلتون، مقاله‌ای مختصر است که دیوید وایت‌هاوس در مجله ایران شماره ۱۴ منتشر کرده است (Whitehouse, 1976: 146-147).

(۱۳۸۱) طرح مرمت و احیاء خانه اعیانی؛ مسعود اسدپور (۱۳۸۴) طرح بازشناسی، حفاظت و مرمت مجموعه ساحلی؛ عبدالرضا نصیری اصل (۱۳۸۸) مرمت و بازپیرایی مناره و شبستان مسجد کهن؛ سامان سورتیجی (۱۳۸۴) کاوش باستان‌شناسی در شمال شرق محوطه حریره؛ سیمین لک‌پور (۱۳۸۵) کاوش در محل کارگاه شیشه‌گری و دره پرتغالی‌ها، مجتبی فلاحتی مروست (۱۳۸۸) کاوش در تپه باستانی جنوب درخت سبز و مصطفی راستی دوست (۱۳۹۰) کاوش در غرب محدوده بندرگاه؛ اگر این کاوش را از آخرین فعالیت‌های متوالی دهه ۸۰ بدانیم، پس از آن روند مطالعات علمی تا به امروز به صورت پراکنده و منقطع پیش رفته است. در طول دهه ۹۰، تنها دو فصل کاوش باستان‌شناختی در سال‌های ۱۳۹۳ و ۱۳۹۷ انجام شده است: مجتبی فلاحتی (۱۳۹۳) کاوش اضطراری برای شناسایی حدود عرصه شهر حریره در شمال شهرک صنعتی و مجید طوافی (۱۳۹۷) کاوش در تپه جنوب خانه اعیانی.

در زمینه دانش محلی در جزیره کیش به سه پژوهش اساسی می‌توان اشاره کرد: جواد صفی نژاد (۱۳۷۹) در راستای شناخت منابع آبی جزیره کیش با کمک دانش بومیان و بر اساس مشاهدات و یافته‌ها، پژوهشی ارزشمند با عنوان «نظام‌های بهره‌گیری از آب با تکیه بر قنات در جزیره کیش» ارائه داده است.

رجبعلی مختارپور (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان «دو سال با بومیان جزیره کیش» به صورت جامع اطلاعاتی در زمینه معیشت، اقتصاد، سنت و باورهای مردم بومی گردآوری کرده و به توصیف آبادی‌ها، اماکن عمومی، معماری، پوشاک، خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها، شیوه کشاورزی و دامداری، صیادی و آبیاری می‌پردازد.

در پژوهشی دیگر، رجبعلی مختارپور و جمال عبدالله پور (۱۳۸۸) با عنوان «دانش بومی در معماری سنتی کیش» به بررسی تأثیر ویژگی‌های جغرافیایی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و به‌طور کلی دانش بومی بر معماری سنتی کیش می‌پردازند.

فرخ حاجیانی (۱۳۹۶) نیز در مقاله‌ای به مستند نگاری واژگان مربوط به صیادی در گویش بومیان جزیره کیش پرداخته است.

در مطالعات انجام شده تاکنون پژوهش مستقلی با موضوع شناخت بهتر آثار فرهنگی شهر حریره با کمک دانش مردم محلی ارائه نشده است؛ امید می رود این پژوهش به عنوان گامی جهت معرفی ارتباط عمیق آثار تاریخی فرهنگی این شهر با بومیان جزیره کیش و بیان ضرورت مستند نگاری و حفاظت از آن‌ها باشد.

چارچوب نظری

در رابطه با «دانش محلی» از سوی دانشمندان تعاریف متعددی ارائه شده است؛ در اغلب این تعاریف، عبارات و واژه‌هایی نظیر دانش قومی^۱، دانش روستایی^۲، دانش محلی^۳، دانش سنتی^۴، دانش فنی بومی^۵ و نظام دانش بومی^۶ به چشم می خورد (زارعی، ۱۳۹۱: ۷ و Antweiler, 1998: 470-471). مفهوم دانش محلی از کتابی با همین نام از گیتز^۷ آورده شده است که هرچند انتقاداتی بر آن وارد است اما از اولین پژوهش‌ها محسوب می شود. او از دیدگاه انسان‌شناسی به این موضوع می نگرد؛ که از این نظر دانش محلی به عقاید و باورهای گفته می شود که از الگوهای اجتماعی یک جامعه در طول تاریخ نشئت می گیرد (Geertz, 1983). در این پژوهش از اصطلاح دانش محلی استفاده شده است زیرا این مفهوم به طور اختصاصی فرهنگی مشخص و محیطی محدود را به ذهن متبادر می کند.

روش‌های استخراج اطلاعات مربوط به دانش محلی در دو گروه اصلی قابل طبقه‌بندی است (آنتویلر، ۱۳۹۱: ۳۴-۳۵). گروه اول، ابزارهای ساده شامل روش‌های یادگیری و مشارکتی مانند مشارکت روستایی است (Chambers, 1992). پژوهش‌های مشارکتی^۸ بر روی نتیجه‌گیری از فرایندی تمرکز دارد که همراه با مردم محلی انجام می شود

-
1. Ethnic Indigenous
 2. Rurel Knowledge
 3. Local Knowledge
 4. Traditional Knowledge
 5. Indigenous Technical Knowledge
 6. Indigenous Local System
 7. Geertz
 8. Participatory research

(Cornwall and Jewkes, 1995: 1667). گروه دوم، روش‌های استاندارد قوم‌نگاری نظیر مصاحبه ساختارمند^۱ است (Sparedly, 1980: 80). در این روش مصاحبه‌گر برای طرح پرسش‌های خود از سه شیوه اصلی استفاده می‌کند: ۱- قوم‌نگار از پرسش‌های مردم که به صورت غیرمستقیم می‌شوند، استفاده می‌کند. ۲- به طور مستقیم با مردم در مورد موضوعی فرهنگی که برایشان سؤالی ایجاد کرده است، صحبت می‌کند. ۳- از پرسش‌شونده می‌خواهد تا در مورد موضوع فرهنگی خاص صحبت کند (Ibid: 84). در پژوهش پیش‌رو، گردآوری دانش محلی از طریق طرح پرسش و گفت‌وگو پیرامون موضوعی خاص انجام شده است.

دانش محلی بر اساس راهبردهای حفاظت و مدیریت ارزش مبنا^۲، بخشی از میراث ناملموس و سرمایه هر اجتماع است (Mason, and Avrami, 2002: 20). رویکرد ارزش مبنا به‌عنوان رایج‌ترین نگرش در مدیریت مکان‌های میراثی، با شناخت ارزش‌ها و درک اهمیت معنایی منسوب به میراث فرهنگی آغاز می‌شود و در مرحله بعد، نحوه مدیریت مؤثر و کارایی این ارزش‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد. منابع اطلاعاتی متعددی به منظور تعیین ارزش‌های میراث وجود دارد؛ از مؤثرترین آنها جامعه محلی، متخصصان حوزه میراث فرهنگی و سازمان‌های مرتبط را می‌توان نام برد (حناچی و همکاران؛ ۱۳۹۶: ۶-۲ و Sullivan and Mackay, 2012: 4).

برنامه‌های مدیریتی در مکان‌های دارای ارزش فرهنگی تاریخی، بایستی مبتنی بر برنامه‌های حفاظتی باشد. حفاظت به معنای تمامی فرآیندهای مراقبت از یک مکان، به منظور حفظ اهمیت فرهنگی آن است (Burra Charter, 1999: 2). این فرآیند شامل شناسایی، فهم، تفسیر و معرفی میراث می‌باشد و می‌توان گفت ثبت و ضبط مهم‌ترین بخش حفاظت به منظور شناخت موقعیت فیزیکی محل و به دنبال آن پایش تغییرات در طول زمان است (Jokilheto, 2007: 78). اولین گام برای حفاظت شناخت است؛ زیرا اگر شناختی همه‌جانبه

-
1. Systemic interview
 2. Value Based Management or Value Led Management

از اجزای مختلف یک منظر فرهنگی وجود نداشته باشد، ممکن است هر اقدام حفاظتی باعث از بین رفتن یکی از لایه‌های متعدد و پیچیده آن منظر فرهنگی تمام شود (فدائی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۳۳). این پژوهش با تأکید بر استفاده از دانش محلی در شناخت میراث فرهنگی و با هدف حفاظت و برنامه‌ریزی مبتنی بر ارزش‌ها گام برداشته است.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر کیفی است و محورهای بررسی، محدود به شهر تاریخی حریره بوده است. پس از انجام مطالعات پیرامون شهر حریره و انجام بررسی میدانی این محوطه، با تعیین سؤالات اولیه در رابطه با داده‌های پژوهش، از دانش محلی در قالب مصاحبه نیمه ساختاریافته^۱ استفاده شد. برای جمع‌آوری اطلاعات موردنیاز به تنها روستای جزیره کیش با نام باغو^۲ در جنوب غرب جزیره و تنها بافت قدیمی شهر با نام سفین در شمال و مجاورت شهر حریره، مراجعه شد. در روستای باغو جمعاً ۳ خانوار سکونت دارند که اطلاعات زیادی از حریره نداشته و یا تمایلی به انجام مصاحبه نداشتند، بنابراین مصاحبه با افراد محلی ساکن در محله سفین مدنظر قرار گرفت؛ افرادی که با تاریخ شهر حریره آشنا بوده و تجربه دریانوردی به‌ویژه صید مروارید و باغداری در جزیره کیش را داشته‌اند. به‌طورکلی از همه افراد در رابطه با ۱۳ موضوع مرتبط با شهر حریره به ترتیب زیر پرسش شد و اطلاعات به‌دست آمده از پرسش‌شوندگان در قالب فیش‌های سیزده‌گانه ثبت و ضبط شدند:

۱- مصاحبه از نظر سازمان‌یافتگی به سه گروه اصلی مصاحبه ساختاریافته، نیمه ساختاریافته و بدون ساختار تقسیم می‌شود. مصاحبه ساختاریافته شامل مجموعه پرسش‌های از قبل تعیین شده است؛ سؤالات برای تمامی پرسش‌شوندگان یکسان و پاسخ‌دهنده فقط یکی از پاسخ‌های ارائه‌شده را انتخاب می‌کند. از این نوع مصاحبه برای پژوهش‌های کمی استفاده می‌شود. در مصاحبه نیمه ساختاریافته، سؤالات از قبل مشخص شده اما پرسش‌شوندگان می‌توانند به هر روشی به آن‌ها پاسخ دهند و در راهنمای مصاحبه، جزئیات مصاحبه، شیوه بیان و ترتیب آن‌ها ذکر نمی‌شود. در مصاحبه بدون ساختار، سؤالات استاندارد و پاسخ تعیین شده از قبل وجود ندارد و مصاحبه‌گر با توجه به آنچه در گفتگو پیش می‌آید، به طرح فرضیه‌های جدید و آزمودن آن می‌پردازد (دلاور، ۱۳۸۳: ۱۵۷-۱۵۸).

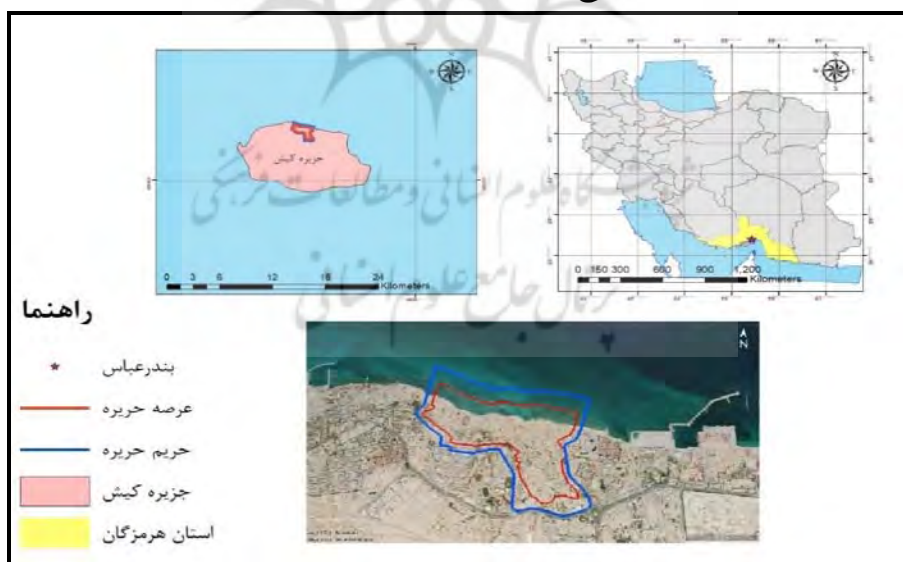
- ۱- نوع نگرش بومیان نسبت به شهر تاریخی حریره ۲- راه‌های تأمین معیشت مردم جزیره در گذشته و امروز ۳- تجمع پوست صدف‌های مروارید ساز در خط ساحل ۴- شاخه مدفون قنات حریره ۵- کانال‌های دست‌کند ساحل صخره‌ای شهر حریره ۶- چاه‌های دست‌کند در ساحل صخره‌ای ۷- فضا‌های معماری بدست آمده از کاوش‌ها ۸- نخلستان‌های جزیره ۹- درخت لور ۱۰- تنه خشکیده لور باغ شیخ ۱۱- تأسیسات مربوط به مدیریت آب در حریره (برکه‌ها، چاه‌ها، مظهر دوشاخه قنات حریره) ۱۲- قبرستان شهر حریره ۱۳- وسعت محوطه حریره.

مصاحبه‌شوندگان شامل ۹ نفر جوان ۳۰ تا ۴۰ سال، ۵ نفر میان‌سال ۵۰ تا ۶۵ سال و ۴ نفر مسن ۷۰ تا ۹۰ سال بودند. جوانان عموماً دانش عمیقی پیرامون موضوعات این پژوهش نداشتند. شایان‌ذکر است از میان افراد باتجربه و آگاه نیز افرادی بهتر می‌توانستند اطلاعات سودمندی در اختیار قرار دهند که از مهارت بیان و حافظه فرهنگی خوبی برخوردار بودند؛ چرا که تمام مردم قادر نیستند هر آنچه می‌دانند به‌خوبی به زبان بیاورند. از میان پرسش‌شوندگان اصلی که در بخش پایانی ذکر نام آن‌ها رفته است (جدول ۲)، این افراد بیشترین اطلاعات را در اختیار قرار دادند: جاسم ابراهیمی (۶۲ سال)، ابراهیم ابراهیمی (۶۱ سال)، جمعه غریب (۹۲ سال)، عبدالله دریابر (۵۰ سال) و رضا جوانمردی (۳۹ سال).

لازم به توضیح است اکثر افراد مصاحبه‌شونده به اطلاعات غنی خانواده ابراهیمی تأکید داشتند. این آگاهی و تسلط در روند گفت‌وگو نیز قابل‌درک بود؛ بنابراین اطلاعات مشترک کسب‌شده از افراد پرسش‌شونده به شخص یا اشخاصی ارجاع داده شده است که آگاهی و احاطه بیشتری نسبت به سایر افراد داشته‌اند و خود با آثار مورد پژوهش در ارتباط بوده‌اند. در گام بعد، با مبنای قرار دادن گزارش بررسی میدانی و گفت‌وگوهای انجام‌شده به تکمیل اطلاعات در زمینه دانش محلی از طریق مطالعات کتابخانه‌ای پرداخته شد؛ و در موارد لازم با بهره از پژوهش‌های گذشتگان اطلاعات تکمیلی ذکر شده است. در پایان نکات قابل توجه در رابطه با حفاظت و مدیریت داده‌های مورد پژوهش بیان شده است.

معرفی شهر تاریخی حریره

شهر تاریخی حریره با مختصات ۲۶ درجه و ۳۴ دقیقه شمالی و ۵۳ درجه و ۵۸ دقیقه شرقی تقریباً در مرکز ساحل شمالی جزیره کیش و مشرف به سواحل جنوبی ایران قرار دارد (عکس ۱). مساحت این محوطه بر اساس نقشه عرصه و حریم مصوب سال ۱۳۸۷ در پرونده ثبتی اثر، ۱۵۷ هکتار (بدون احتساب ۴۸ هکتار عرصه دریایی حریره) است. طول جزیره کیش ۱۵ کیلومتر در محور شرقی غربی و پهنای آن ۷ کیلومتر در محور شمالی جنوبی است. بلندترین نقطه این جزیره در نیمه شرقی واقع شده است که ارتفاع آن از سطح دریا به حدود ۴۵ متر می‌رسد؛ از این رو جهت کرانه‌ها با شیب نسبتاً ملایم به دریا منتهی می‌شود. ساحل جزیره دارای بریدگی‌های کم عمق می‌باشد که ناشی از فرسایش آب‌های روان به هنگام باران‌های تند زمستانی است. از نظر ریخت‌شناسی ساحلی، در جزیره کیش دو تپ متفاوت می‌توان تشخیص داد: ۱- کرانه‌های سنگی و صخره‌ای واقع در غرب و شمال جزیره ۲- کرانه‌های هموار ماسه‌ای در جنوب و عمدتاً در شرق جزیره. پیدایش این دو تپ ساحلی متفاوت بیشتر ناشی از جریان‌های دریایی و جهت موج‌های آن است (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۳: ۵۳-۲۳).

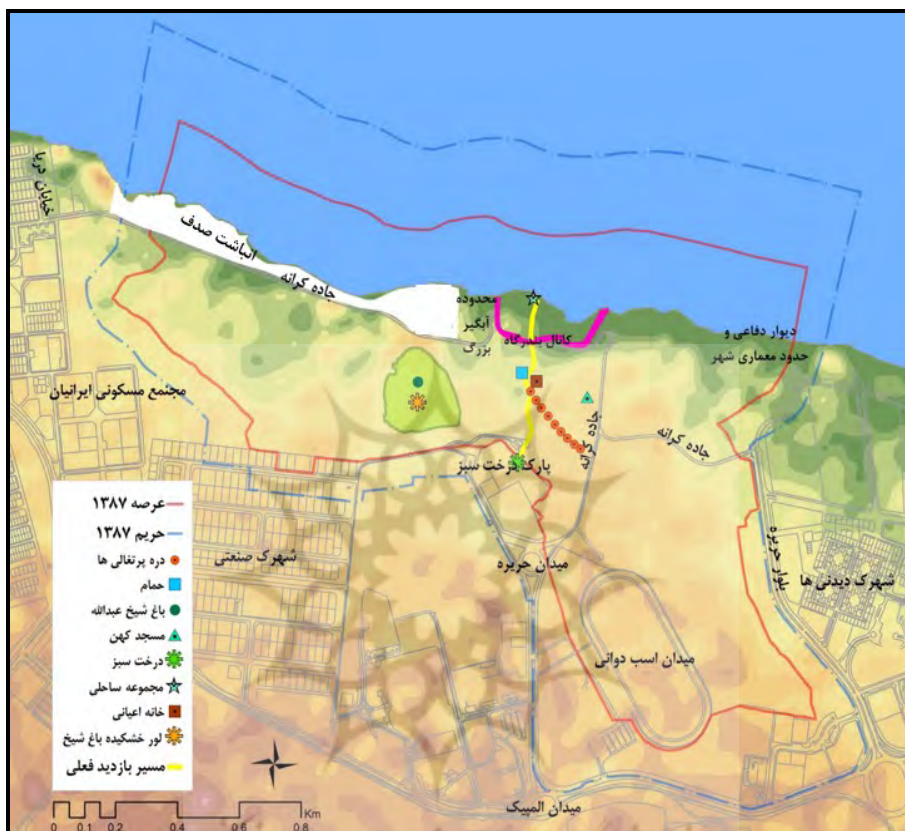
عکس ۱- موقعیت شهر تاریخی حریره در جزیره کیش و کشور ایران (نگارندگان)

بر اساس نتایج کاوش‌های باستان‌شناسی و اشارات منابع تاریخی، دوران رونق شهر حریره از سده‌های میانه اسلامی (قرن پنجم) تا حدود سده دهم هجری قمری است (موسوی، ۱۳۷۶: ۲۱۰ و سورتیجی و مرتضایی، ۱۳۹۱: ۳۴۶). «این محوطه از پشته‌ها و تپه‌هایی تشکیل شده است که بر اثر تخریب عناصر معماری و فروریختن اماکن مختلف یک شهر بندری به وجود آمده است» (موسوی، ۱۳۷۶: ۲۱۲). از جمله آثار معماری شاخصی که در طول کاوش‌های باستان‌شناختی از حریره بدست آمده بدین قرار است: مسجد کهن شهر حریره، کارگاه شیشه‌گری، مجموعه ساحلی، خانه اعیانی، حمام و خانه‌های مسکونی بخش شمال شرقی هستند (عکس ۲) که در کنار سایر آثار از جمله قنات‌ها و تأسیسات مربوط به آب، تپه‌های کاوش نشده و آثار خط ساحل، مجموعه یکپارچه شهری را تشکیل می‌دهند.

آنچه منظر یک شهر تاریخی را از دیگر مناظر فرهنگی متمایز می‌کند، دارا بودن انسجام ساختار قوی با طبیعت است که در کنار حضور انسان و تعامل او با بستر طبیعی شهر، در گذر زمان عکس می‌گیرد (Araoz, 2008: 33). باید اشاره کرد که یکپارچگی^۱ از ویژگی‌های مناظر فرهنگی و بافت‌های تاریخی به شمار می‌آید (ICROM, 2007). این مفهوم در کلیت اثر به معنی سنجش میزان دست‌نخورده‌گی و تمامیت ارزش‌ها و اهمیت معنایی میراث با نگاهی کل‌نگر است (فدائی نژاد و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۶۹-۲۷۱). علاوه بر این، یکپارچگی یک مفهوم کلیدی برای ارزیابی وضعیت حفاظت ارزش‌های میراث فرهنگی است. حفظ یکپارچگی و انسجام اثر در ارتباط با آثار ملموس مانند سازمان‌دهی عناصر فضایی، شبکه‌بندی شهری و کیفیت فضایی مکان‌های عمومی و نیز ارزش‌های ناملموس مانند دانش کاربری زمین، آداب‌ورسوم و خاطرات جمعی در بیان ارزش مؤثر است و اقدامات حفاظتی را میسر خواهد کرد (Araoz, 2008: 35-37). اهمیت حفاظت از منظرهای فرهنگی نه به جهت تلاش برای حفظ نشانه‌ای از گذشتگان، بلکه به لحاظ بازساخت اموری است که در تعامل گذشتگان با طبیعت در منظرهای فرهنگی ثبت شده‌اند

اهمیت بهره مندی از دانش محلی در راستای...، عباسی و همکاران | ۱۷۱

و راه را برای پیشرفت جوامع به سمت توسعه پایدار هموار می کنند (فدائی نژاد و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۳۱).

عکس ۲- جانمایی آثار شاخص شهر حریره و داده های پژوهش

(آرشیو ماندگار طرح فارس، ۱۳۹۹).

برای توصیف بهتر وضعیت کنونی شهر تاریخی حریره، بخش های مختلف آن در چهار محدوده توصیف شده اند: از ابتدای محور شرقی - غربی محوطه حریره، محدوده شمال جاده کرانه تا خط ساحل (بخش شمال شرق حریره) سطح همواری است که در نتیجه دخل و تصرفات برنامه های توسعه و عمران جزیره در دهه ۷۰ و نیز ساخت جاده کرانه و پیست دوچرخه سواری، تپه های مذکور تسطیح شده و به وضع کنونی درآمده است

(عکس ۳). کاوش سال ۱۳۸۴ به سرپرستی سامان سورتیچی در همین بخش شمال شرقی محوطه، جهت آشکارسازی آثار تاریخی فرهنگی انجام شده است. به‌طور کلی محدوده نزدیک به خط ساحلی شهر حریره به دلیل فعالیت‌های جاده‌کشی تسطیح شده اما تداوم و ضخامت انباشت آثار همچنان قابل توجه است.

بخش دوم محدوده مرکزی محوطه حریره است که از شرق به جاده شمالی - جنوبی جاده کرانه^۱، از شمال به خط ساحل، از جنوب به درخت سبز و از غرب باغ شیخ را در برمی‌گیرد (عکس ۳). تراکم تپه‌های مرتفع از جنس لاشه‌سنگ‌های مرجانی و مصالح خردشده حاصل از تخریب عناصر معماری را در اینجا شاهد هستیم که تا اندکی بعد از باغ شیخ عبدالله تداوم می‌یابد. مجموعه‌های معماری کاوش شده در سال ۱۳۷۱ به سرپرستی سید محمود موسوی (خانه اعیانی، حمام و مجموعه صنعتی ساحلی) که اکنون مورد بازدید گردشگران است در همین بخش قرار دارد (عکس ۲). باید اشاره کرد انبارهای ذخیره خرما، کانال پیرامون محدوده بندرگاه و تنه درخت لور خشکیده که موضوع مورد مطالعه تحقیق حاضرند در همین محدوده مرکزی قرار دارند.

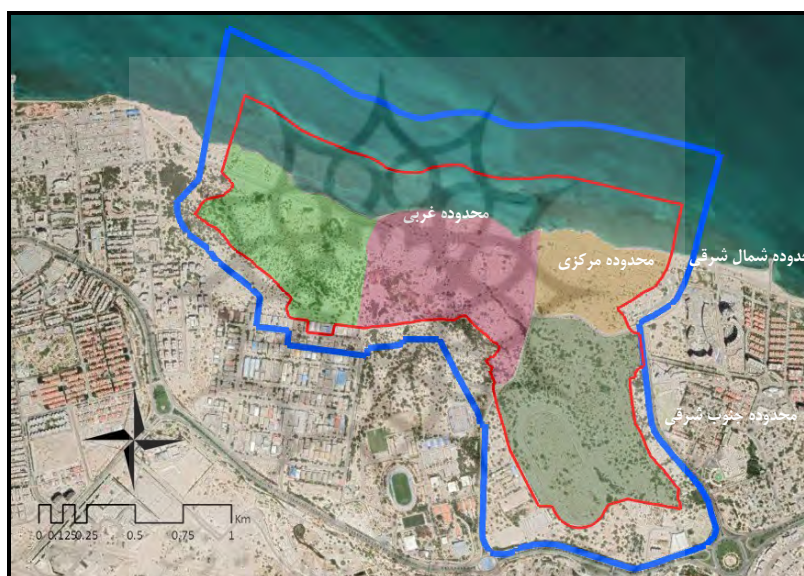
بخش سوم، محدوده غرب باغ شیخ عبدالله تا خیابان دلفین است که در مقایسه با بخش مرکزی هموارتر (عکس ۳). تپه‌های باستانی به‌صورت پراکنده و کوتاه‌تر است. راه‌های تردد محلی ایجاد شده، یکی از علل تخریب بیشتر آثار در این بخش است. در حال حاضر شاهد باغ‌های خشکیده و متروک در این محدوده هستیم که بر روی آثار کهن‌تر ایجاد شده‌اند (مانند آنچه که امروزه در باغ شیخ عبدالله شاهد آن هستیم). علاوه بر این‌ها، دیوار باغ‌های قدیمی‌تر نیز قابل‌ردیابی است که شاید در دهه‌های نخستین قرن حاضر هنوز زنده بوده‌اند. چاه‌های پراکنده، رد سازه‌هایی مشکوک به برکه (آب‌انبار) و دیگر آثار معماری قابل توجه است. بخش غربی حریره، محدوده بعد از باغ شیخ تا محله سفین جدید را شامل می‌شود. در خط ساحلی این قسمت، انبوهی از قطعات سالم و شکسته صدف‌های

۱- جاده ساحلی کرانه با عبور از میان شهر حریره، ساحل دامن را به محله سفین جدید ارتباط می‌دهد. این جاده، در نیمه دهه هفتاد خورشیدی احداث شده و بسیاری از آثار تاریخی در مسیر آن، تخریب شده است.

اهمیت بهره مندی از دانش محلی در راستای...، عباسی و همکاران | ۱۷۳

مروارید ساز باقی مانده از حرفه صید مروارید را شاهد هستیم که داده دیگر این پژوهش است.

بخش جنوب شرق و شرقی حریره از انتهای پیست اسب‌دوانی، نزدیک بلوار میرمهنا، تا جنوب جاده کرانه را شامل می‌شود (عکس ۳). در این محدوده ساخت‌وسازهای جدید آثار زیادی را زیر خود مدفون کرده است، اما آثار مهمی چون شاخه قنات جلدون (شاخه فرعی قنات حریره) و برکه‌های ذخیره آب، در این قسمت باقی مانده‌اند.

عکس ۳- محدوده‌های توصیفی شهر حریره (آرشو ماندگار طرح فارس، ۱۳۹۹)

معرفی داده‌های پژوهش

در این قسمت آثار مورد پژوهش در شهر حریره ابتدا توصیف و سپس ارتباط آن‌ها با دانش محلی و چرایی ضرورت حفاظت از آن‌ها مورد ارزیابی و تحلیل قرار گرفته است. در پایان هر بخش پس از توصیف و تحلیل یافته‌ها، بر جنبه هویت فرهنگی تأکید شده است. باید اشاره کرد که هویت فرهنگی از راه‌های مختلف خود را نشان می‌دهد و در دو

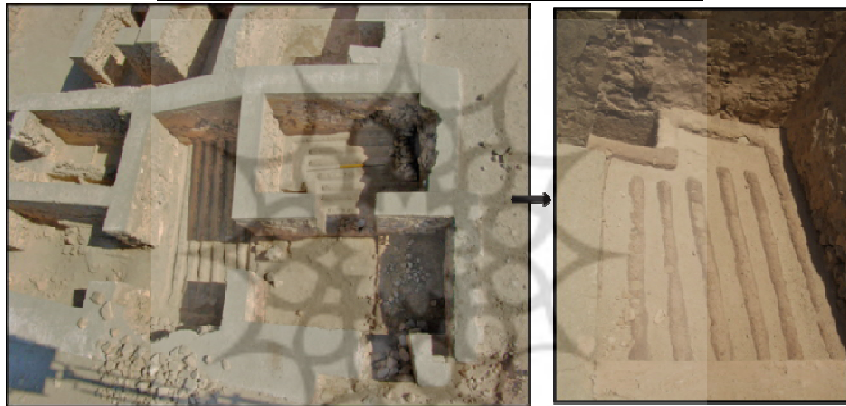
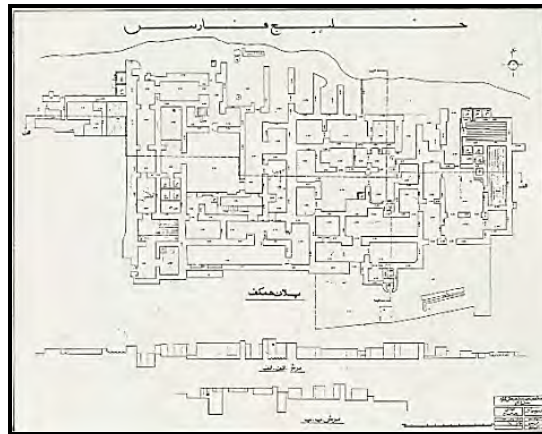
قالب میراث فرهنگی ملموس^۱ (داده‌های پژوهش) و ناملموس^۲ (دانش محلی) قابل طبقه‌بندی است که حفاظت از هر دو مورد ضرورت دارد (Rodwell, 2007: 185).

۱- انبار نگه‌داری خرما (چندول)

بر روی صخره‌های ساحل مرکزی شهر حریره محدوده‌ای به وسعت تقریبی ۴۰۰ مترمربع در سال ۱۳۷۱ توسط سید محمود موسوی مورد کاوش قرار گرفت (عکس ۴). کاربری مجموعه کاوش شده به دلیل وجود اندود قیر در کف بعضی فضاها و وجود انبارهای ذخیره محصولات کشاورزی، «صنعتی و کارگاهی» معرفی شده است. آنچه در این مطالعه از مجموعه صنعتی ساحلی مورد توجه قرار دارد، هشت فضای معماری است که تا زمان انجام کاوش، نمونه مشابه آن در هیچ‌کدام از محوطه‌های باستانی ایران گزارش نشده بود (موسوی، ۱۳۷۶: ۲۱۳). این فضاها به عکس اتاق‌هایی است که در قسمت کف آن‌ها ردیف شیارهایی (جوی و پشته) تعبیه شده و فاصله تقریبی میان هر شیار ۲۰ سانتی‌متر است. کف این فضاها با ملاتی از ترکیب پودر سنگ‌های مرجانی آهکی و نوعی ساروج پوشانده شده است (عکس ۵ و ۶). این شیارها با شیب ملایم به سمت حوضچه‌ای که در گوشه‌ای از این اتاق‌ها حفر شده، هدایت می‌شود (همان: ۲۱۵).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

-
1. Tangible cultural heriage
 2. Intangible cultural heritage

عکس ۴- پلان مجموعه ساحلی (موسوی، ۱۳۷۶: ۲۳۸). عکس ۵ و ۶- دو نمونه اتاق نگهداری خرما (چندول) با کف شیاردار (جوی و پشته) در مجموعه ساحلی شهر تاریخی حریره (آرشیو دفتر میراث فرهنگی حریره).

موسوی برای فهم کارکرد این فضاهای ناشناخته در منابع و گزارش‌های باستان‌شناسی حوزه خلیج فارس از جمله سیراف، هرمز، خارک و بحرین، نمونه مشابهی نمی‌یابد. ایشان پس از حدس و گمان بسیار، هم‌زمان با عملیات کاوش، از مرکز پرورش و صید مروارید در جزیره کیش نیز نظرخواهی کرده و کارشناسان این مرکز پس از بازدید از محل کاوش، فضاهای موردنظر را در ارتباط با فعالیت‌های صید مروارید پیشنهاد می‌دهند، اما موسوی با توجه به عدم وجود بقایای صدف از سطح شیارها و درون حوضچه‌ها، این فرضیه را

نپذیرفته و سرانجام برای فهم کارکرد آن‌ها، از رمی بوشارلا^۱، باستان‌شناس فرانسوی، راهنمایی می‌گیرد. بوشارلا اذعان می‌کند که مشابه این فضاها معماری را از کاوش‌های خود در کشور امارات متحده عربی به دست آورده است و بیان می‌دارد که این اتاق‌ها صرفاً جهت استحصال شیر خرمای بوده‌اند (موسوی، ۱۳۷۶: ۲۱۵).

در شهر حریره چنین اتاق‌هایی علاوه بر مجموعه ساحلی در کاوش خانه موسوم به «خانه اعیانی» (همان: ۲۲۱-۲۱۹) و همچنین در محل کاوش‌های محدوده غربی مجموعه ساحلی (راستی دوست، ۱۳۹۰) به دست آمده است. با توجه به تعداد زیاد فضاها کاوش شده جوی و پشته‌دار در این شهر تاریخی و عدم توضیح در رابطه با چرایی وجود چنین اتاق‌هایی و نحوه کارکرد آن‌ها در گزارش‌های باستان‌شناسی موجود از حریره، این نوع ساختار در اولویت‌های شناخت بیش‌تر با تکیه بر دانش محلی قرار گرفت.

طبق گفته افراد آگاه بومی، فروش خرما به کشتی‌های عبوری^۲ و دریانوردان، از منابع اصلی کسب درآمد بومیان جزیره کیش از گذشته‌های دور تا دهه‌های اخیر بوده است. خرما مورديياز سالانه هر خانوار از نخلستان‌های کیش و همچنین از سایر آبادی‌های نزدیک به ویژه بصره تأمین می‌شده است (ج. ابراهیمی، ۱۳۹۹: ۲). برای نگهداری این خرماها انبارهای مخصوصی را در نظر می‌گرفتند که در زبان محلی چندول^۳ نام دارد. برای این منظور، مردم محلی کف انبارها را شیاردار (جوی و پشته) می‌ساختند تا زنبیل‌های خرما را روی آن قرار دهند. جوی‌های کف با شیب ملایمی به سمت گوشه‌ای از اتاق، در نزدیکی در ورودی، منتهی می‌شد؛ در این گوشه، گودالی تعبیه کرده تا شیرۀ تراوش شده از خرماهای تازه که در اثر فشار زیاد وزن سبدهای خرما و گرمای هوا جریان می‌گیرد، به سمت کوزه ذخیره قرار گرفته در گودال، هدایت شود (عکس ۷).

1. Rémy Boucharlat

۲- منظور از کشتی‌های عبوری، کشتی‌های تجاری در راه غرب به شرق و بالعکس است که در مسیر خود برای استراحت و خریدوفروش آب و مواد غذایی در جزیره کیش توقف داشته‌اند (ج. ابراهیمی، ۱۳۹۹: ۲؛ صفی نژاد، ۱۳۷۹: ۶۳-۶۰).

۳- در اصل نام این انبارها «چندول التمر» است که به‌طور خلاصه به آن چندول می‌گویند (مختارپور و عبدالله‌پور، ۱۳۸۸: ۱۸۵).

اهمیت بهره مندی از دانش محلی در راستای...، عباسی و همکاران | ۱۷۷

ظروف داخل این حفره‌ها به‌طور متوالی تخلیه می‌شود و شیرۀ به‌دست آمده، به ظرفی سرپوشیده منتقل شده تا مانع نفوذ جانوران موذی به درون آن شود. بدین ترتیب هم شیرۀ خرما قابل مصرف و فروش بوده و هم از خراب شدن خرماهای ذخیره‌شده جلوگیری می‌شده است. امروزه و با خشک شدن نخلستان‌های جزیره، مردم خرما را به‌اندازه مصرف هفتگی یا ماهانه خریداری می‌کنند بنابراین دیگر چندول‌ها کارایی ندارند (محمدی و ا. ابراهیمی، ۱۳۹۹: ۷ و ۸). باید ذکر کرد که تا چند دهه قبل، در خانه‌های محله سفین و ماشه، چندول‌ها از فضاهای اصلی معماری بومی کیش بوده است (مختارپور و عبدالله‌پور، ۱۳۸۸: ۱۸۶). در حال حاضر نمونه‌ای از چندول در معماری متأخر جزیره کیش در موزه مردم‌شناسی «خانه بومیان کیش» مورد بازدید گردشگران است (عکس ۷ و ۸).

عکس ۷ و ۸- نمونه‌ای از چندول در موزه مردم‌شناسی «خانه بومیان کیش» (نگارندگان).

اساس اقتصاد هر منطقه‌ای در هر زمان منابع ثروت آن است و پیوند این منابع با عوامل انسانی، اقتصاد هر ناحیه را عکس می‌دهند (رضوان تبار و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۱-۵۲). بر اساس اشارات منابع تاریخی کشاورزی جزیره کیش به‌ویژه نخلستان‌های آن، یکی از منابع اقتصادی این جزیره بوده است (جدول ۱). به‌عنوان نمونه یاقوت حموی (قرن هفتم هجری قمری) در کتاب خود در مورد کشاورزی کیش می‌گوید: «جزیره قیس جزیره‌ای است در

وسط دریا، میان عمان و فارس و جایی خوش‌منظر و زیبا و پر از بوستان‌ها و نخلستان‌هاست» (حموی، ۱۳۴۷: ۱۵۶). در نزهت‌القلوب (۷۴۰ هـ ق) نیز در مورد کشاورزی کیش آمده است: «بر جزیره کیش زرع و نخل است و هوایش به‌غایت گرم است و آبش از باران که در مصالح جمع می‌شود» (مستوفی، ۱۳۸۹: ۱۶۳).

با توجه به سابقه تاریخی کیش در تولید و فروش خرما، به‌ویژه در زمان پویایی شهر حریره، وجود تأسیسات مرتبط با نگهداری این محصول در این شهر تاریخی دور از انتظار نیست. تعداد زیاد چندول‌ها در بخش ساحلی حریره نشان از دسترسی آسان برای فروش و صدور خرما به کشتی‌های عبوری است؛ بنابراین وجود فضاهایی با کاربری چندول، تأییدی بر وجود نخلستان‌های وسیع در جزیره کیش می‌باشد (ح. غریب و محمدی، ۱۳۹۹: ۷ و ۸). امروزه علاوه بر خشک‌سالی، با اجرای طرح‌های عمرانی، مسیل‌های جریان آب ناشی از بارندگی بسته‌شده و در نتیجه آب در باغ‌ها جریان نمی‌یابد (عکس ۹ و ۱۰)؛ این امر باعث از بین رفتن نخلستان‌های جزیره شده است. همچنین طبق اظهارات بومیان رشد بی‌رویه درختان کهور پاکستانی یا سُمر^۱ باعث جذب رطوبت خاک، شوری آن و خشک شدن سایر درختان شده است (ح. غریب و ا. ابراهیمی، ۱۳۹۹: ۸).

جدول ۱- اقتصاد سنتی کیش از دیدگاه منابع تاریخی (صفی نژاد، ۱۳۷۹: ۹۷).

شماره	نام و مؤلف کتاب	سال تألیف هـ ق	زراعت			
			غلات	صیفی	سبزی	باغ
۱	مسالک و الممالک ابن خردادبه	۲۳۲	+	+	+	-
۲	نزهةالمشائق ادریسی	۵۴۸	+	+	+	-
۳	سفرنامه ربی بنیامین	۵۶۸-۵۵۳	+	+	+	-
۴	جهان‌نامه نجیب بکران	۶۰۵	-	-	-	-
۵	تاریخ مستنصری ابن المجاور	۶۲۷-۶۱۹	-	-	-	+
۶	معجم‌البلدان یاقوت	۶۲۱	-	-	-	+
۷	آثارالبلاد قزوینی	۶۷۴	-	-	-	+

1. Prosopis Juliflora

-	-	-	-	-	۶۹۷	تحریر تاریخ و صاف	۸
+	+	-	-	-	۷۲۱	تقویم البلدان ابوالفدا	۹
-	+	-	-	-	۷۲۷	نخبه الدهر شمس الدین دمشقی	۱۰
+	-	+	+	+	۷۴۰	نزهة القلوب حمدالله مستوفی	۱۱
-	+	-	-	-	۷۵۶	سفرنامه ابن بطوطه	۱۳
۵	۵	۳	۳	۳	-	جمع ۱۲ منبع	جمع

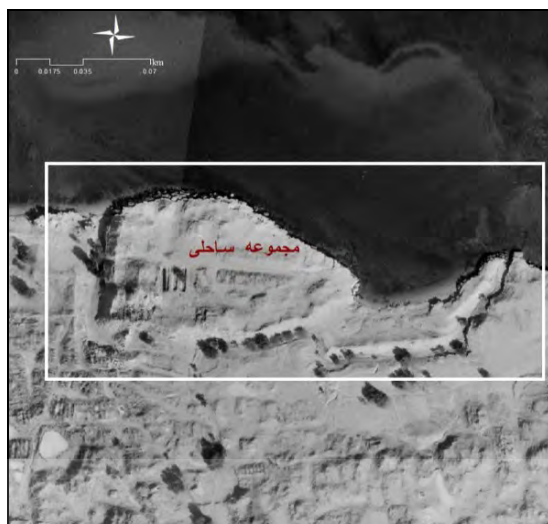
عکس ۹ و ۱۰- نمونه‌ای از نخلستان‌های نیمه‌خشک امروزی جزیره کیش (باغ شیخ شهرحریره) و دریچه ورود آب باران به باغ (نگارندگان).

می‌توان اظهار داشت برای شناخت بهتر هر محوطه یا اثر تاریخی فرهنگی، مراجعه به مردم محلی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. در این مورد، محمود موسوی به‌عنوان کاوشگر محل، برای یافتن نمونه‌های مشابه با این فضاها معماری بررسی‌های بسیاری می‌کنند. علاوه بر این از کارشناسان بخش شیلات و سپس باستان‌شناسان خارجی نیز کمک می‌گیرند اما باین‌وجود نحوه کارکرد فضاها چندول به‌روشنی توضیح داده نمی‌شود. ایشان می‌توانستند با کسب اطلاعات از بومیان خبره و یا با دعوت از آن‌ها به محل کاوش، بهتر با ساختار و کارکرد انبارهای ذخیره خرما آشنا شوند. همچنین در گزارش طرح‌های

مطالعاتی پس از ایشان نیز صرفاً به اشاره‌ای گذرا در رابطه با کارکرد این فضاها و ارتباط آن با صدور خرما و نخلستان‌های شهر بسنده شده است (اسدپور، ۱۳۸۴؛ لک‌پور، ۱۳۸۵ و راستی دوست، ۱۳۹۰). تکیه بر دانش مردم بومی در مطالعات و کاوش‌های باستان‌شناسی می‌تواند راهگشای بسیاری از ابهامات باشد. مستندنگاری سنت بومی جزیره کیش پیرامون انبارهای خرما نه تنها باعث شناخت فضاهای بدست آمده می‌شود؛ بلکه حفاظت از این دانش و سنت را در پی دارد.

۲- کانال پیرامون بندرگاه تاریخی (مجموعه ساحلی)

در عکس‌های هوایی مربوط به دهه ۵۰ خورشیدی از شهر حریره، در قسمت شمالی شهر، پیرامون محدوده معروف به بندرگاه تاریخی، ساختاری شبیه به یک کانال مشاهده می‌شود. بر اساس این عکس، ساختار ذکرشده، محدوده‌ای به وسعت تقریبی ۳ هکتار را در بر گرفته است؛ به طوری که ابتدا و انتهای آن به دریا ختم شده و به نوعی بخش درونی خود را از شهر جدا کرده است (عکس ۱۱). در بازدید میدانی که از این بخش به عمل آمد، در دهانه خلیج شرقی، پرشدگی این ساختار قابل مشاهده است. در بخش جنوبی بر اثر احداث جاده کرانه و مسیر دوچرخه‌سواری قدیمی، ردیابی این ساختار دشوار است اما در بخش‌هایی از قسمت غربی آثاری از کانال هنوز روی زمین مشخص است (عکس ۱۲).

عکس ۱۱- کانال پیرامون بندرگاه در عکس هوایی از دهه ۵۰ (آرشیو دفتر میراث فرهنگی حریره).
عکس ۱۲- الف. دهانه شرقی کانال ب. پرشدگی دهانه شرقی. ج. آثار پرشدگی کانال در قسمت جنوب شرقی. د. دهانه مسدود شده غربی کانال غربی بر اثر ساخت پل (نگارندگان).

در مطالعات پیشین مجموعه ساحلی و اطراف آن، به یکپارچه بودن آثار و تپه‌های این ناحیه اشاراتی شده، اما وجود ساختاری مشابه کانال پیرامونی گزارش نشده است (موسوی، ۱۳۷۶؛ افشار سیستانی، ۱۳۷۷؛ راستی دوست، ۱۳۹۰). ایرج افشار سیستانی در توصیف بندرگاه شهر حریره چنین آورده است: «نزدیک کرانه، آثار باستانی بزرگ بندرگاه شهر حریره به همان صورت نخستین دیده می‌شود که با چندین راهرو، دهانه و پلکان سنگی به دریا راه دارد. امکان بازسازی این بندرگاه وجود دارد، زیرا لنگرگاه شهر حریره به صورت پیشین با کانال‌های خروجی و ورودی جداگانه، هنوز عکس نخستین خود را نگاه داشته‌اند» (افشار سیستانی، ۱۳۷۷: ۵۸). در مطالعات پیشین، ایشان تنها شخصی است که اشاره به کانال‌های ورودی و خروجی جداگانه دارد اما مشخص نیست که منظور ایشان کانال‌های مرتبط با مجموعه ساحلی است یا اینکه کانال مورد توجه در این پژوهش است.

با توجه به رویکرد پژوهش مبتنی بر استفاده از دانش محلی، از میان مصاحبه‌های انجام شده، فقط ابراهیم ابراهیمی از ساکنان و باغداران محله سفین قدیم اشاره به وجود این کانال داشت^۱. ایشان به نقل از پدران خود بیان می‌کند: «در گذشته از دریا راهی به سمت حریره باز می‌شده، به طوری که آب دریا به درون شهر وارد شده، از میان حریره چرخیده و از قسمتی دیگر خارج می‌شده است. ساختمان‌هایی در دو سوی این کانال وجود داشته و مردم می‌توانستند با قایق خود وارد این قسمت شوند.» ایشان در گذشته، آثار این کانال را روی زمین دیده و این قسمت را از نظر ساختاری مشابه مُرَصِّع^۲ می‌دانسته؛ اما پدرانشان تأکید داشته‌اند که این ساختار مرصع نیست و کانالی بوده که آب دریا را به داخل شهر جریان می‌داده است (ا. ابراهیمی، ۱۳۹۹: ۵).

۱- باید اشاره داشت که عبدالله دریابری نیز در رابطه با وجود چنین کانالی در شهر حریره، که با جزر و مد دریا، آب در آن جریان می‌یافته، از آقای دریابری بزرگ شنیده بودند (ع. دریابری، ۱۳۹۹: ۵)؛ اما چون به کارکرد و محل دقیق این ساختار اشراف نداشتند، از صحبت‌های ایشان صرف نظر شد. محمد دریابری معروف به دریابری بزرگ، از آگاهان و بزرگان محله سفین است که در سن ۷۳ سالگی در اسفندماه ۱۳۹۱ به رحمت ایزدی پیوست (ع. دریابری، ۱۳۹۹)؛ ایشان در مطالعات مردم‌شناسی انجام شده در جزیره کیش توسط جواد صفی نژاد و رجب‌علی مختارپور راهنمای اصلی و مرجع بوده‌اند.

لازم به توضیح است «در سواحل صخره‌ای، به خاطر اختلاف ارتفاع سطح زمین با دریا، دسترسی مستقیم به دریا به آسانی امکان‌پذیر نیست. علاوه بر این کشاندن قایق به خشکی نیز امکان‌پذیر نمی‌باشد. در این گونه موارد، در گذرگاه‌ها، قسمتی از ساحل صخره‌ای را می‌تراشند، چنان‌که زمین با شیب ملایمی به دریا منتهی می‌شود از این قسمت بین دریا و خشکی رفت و آمد می‌کنند، قایق خود را به آب می‌اندازند و یا اینکه از آب بیرون می‌کشند؛ به این بریدگی مرصغ می‌گویند. تعداد کمی از مرصغ‌های جزیره کیش کاملاً طبیعی و بسیاری از آن‌ها ساخته دست انسان هستند» (مختارپور و عبدالله‌پور، ۱۳۸۸: ۲۰۷).

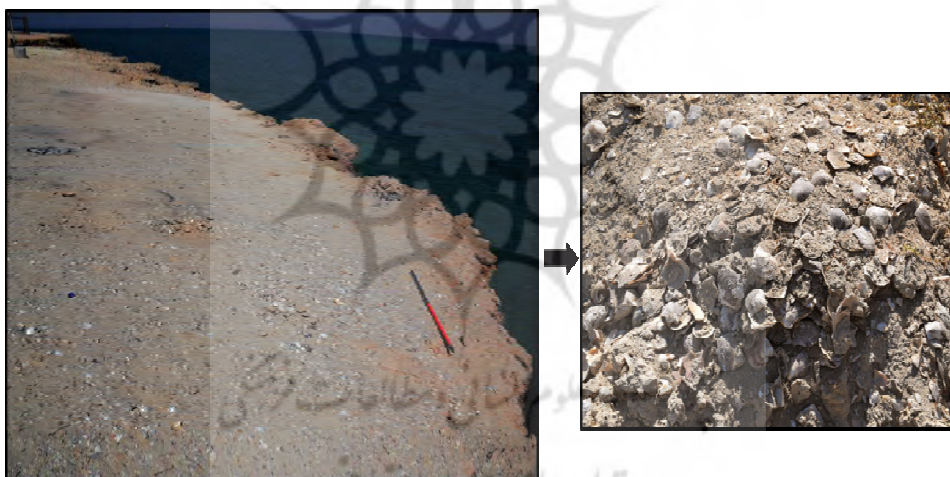
در این نمونه باید بیان داشت که افراد حکم یک منبع را دارند و دانش آن‌ها را نباید به یک اطلاعات سطحی و عادی فروکاست (آنتویلر، ۱۳۹۱: ۲۴). با نظر به آنچه ذکر شد می‌توان این ساختار را در ارتباط با بندرگاه تاریخی شهر حریره دانست و در اقدامات حفاظتی، مطالعات باستان‌شناختی و برنامه‌ریزی‌های مدیریتی شهر حریره مورد توجه ویژه قرار داد. از میان افراد پرسش‌شونده، تنها یک نفر از وجود چنین ساختاری مطلع بود که همین موضوع الزام انتخاب طیف گسترده از پرسش‌شوندگان را روشن می‌کند. با توجه به تعداد اندک افراد آگاه، ثبت و مستند نگاری دانش محلی دوچندان ضرورت می‌یابد؛ این اقدام شناخت آثار تاریخی و به دنبال خود حفاظت از میراث فرهنگی را منجر می‌شود.

۳- انباشت صدف‌های مروارید ساز^۱ (فلگه)

در طی مطالعات میدانی شهر حریره انبوهی از بقایای صدف‌های مروارید ساز در امتداد ساحل غربی این محوطه مشاهده شد (عکس ۱۳). توده‌های صدف در محدوده‌ای به طول یک کیلومتر از فاصله ۱۰۰ متری غرب محدوده بندرگاه شروع و تا نزدیکی محله سفین جدید ادامه دارد (عکس ۳). در اثر زیرسازی جهت ساخت جاده کرانه، بخش‌هایی از این صدف‌ها از بین رفته و یا پوشانده شده‌اند و بیشتر در خط مرزی ساحل با ضخامت حدود ۳۰ سانتی‌متر قابل مشاهده است. این مقدار باقی‌مانده در ساحل حریره در اثر عبور و مرور

بازدیدکنندگان و تردد خودروهایشان، پراکنده و خرد شده است. در مطالعاتی که تاکنون پیرامون شهر حریره انجام شده است تنها در گزارش کاوش‌های محمود موسوی به انباشت انواع صدف، در خلیج شرقی مجموعه ساحلی اشاره گذرایی شده است؛ که آن را نشانی از فعالیت‌های صیادی جزیره کیش از قدیم تا امروز دانسته‌اند (موسوی، ۱۳۷۶: ۲۱۳).

با توجه به تاریخ صید مروارید در جزیره، استفاده از دانش محلی به‌عنوان ابزاری در نظر گرفته شد که بر اساس آن می‌توان از سطح توصیف فراتر رفت و به توضیح چرایی انباشت این مقدار از صدف‌ها در ساحل غربی پرداخت؛ بدین ترتیب تشریح شیوه صید، مراحل استخراج و خریدوفروش مروارید و بیان نحوه تعامل با دریا، توسط دریانوردان و صیادان باتجربه بومی، ماهیت این انباشت را مشخص کرد.

عکس ۱۳- فلگه‌های صدف در ساحل غربی شهر حریره (نگارندگان).

بومیان جزیره به محل انباشت بقایای صدف‌های حاصل از صید مروارید در خط ساحل «فلگه» می‌گویند. عکس‌گیری فلگه‌ها به این صورت است که صیادان، صید مروارید روز خود را در محدوده نزدیک به خط ساحل در یک محل (کارگاه استخراج دانه‌های مروارید)، اما در گوشه‌ای مختص خود انبار می‌کردند. پس از استخراج گوشت و

دانه‌های مروارید درون آن‌ها، پوست صدف‌ها را روی هم ریخته و در همان ساحل نگه می‌داشتند. برای شکافتن صدف و بیرون آوردن مروارید درون آن، از ابزار کاردمانندی به نام مِفلِگِه^۱ استفاده می‌کردند (عکس ۱۴). هر انباشت (فلگه) مختص یک نفر بوده است که تا پایان فصل صید، هر روز صدف‌های صید جدید به آن اضافه می‌شده و به مرور زمان تپه‌هایی از صدف عکس می‌گرفت.

هر خانواده در طول سال و به‌ویژه در فصل زمستان که صید مروارید انجام نمی‌شود، شروع به واریسی دوباره این فلگه‌ها، با هدف یافتن مرواریدهای باقی‌مانده در پوسته صدف، می‌کرده است. به‌مرور، در چند مرحله (عموماً هفت مرحله) در طی ماه‌ها، مرواریدهای باقی‌مانده با استفاده از الک و غربال کردن توده‌ها، استخراج می‌شد. این صدف‌ها یا فلگه‌ها برای جلوگیری از آلوده کردن دریا و کاربردهای محتمل بعدی به آب ریخته نمی‌شدند. صیادان از کاربرد فلگه‌ها در گذشته‌های دور اطلاعاتی نداشته اما به این مطلب اشاره کردند که در دهه‌های پیش، کارخانه‌های تولید سرامیک از بندرلنگه، این صدف‌ها را از بومیان به قیمت بسیار ناچیز خریداری می‌کردند (جوانمردی، دریابر و ج. ابراهیمی، ۱۳۹۹: ۳).

نکته جالب توجه در خصوص فلگه‌های خط ساحلی جزیره کیش، در اظهارات مردم محلی این است که روش سنتی صید مروارید به دو طریق انجام می‌شده است: صیدالگچه و صیدالعود (ع. دریابر، ۱۳۹۹: ۳). صدف‌های به‌دست آمده در صیدالگچه که صید روزانه صیادان از مناطق نزدیک به جزیره است به ساحل آورده و سپس استخراج مروارید انجام می‌شده است. در روش صیدالعود به مدت چند ماه (عموماً چهار ماه و ده روز) در مناطق مرکزی و جنوبی خلیج فارس به صید مروارید می‌پرداختند.

در این روش استخراج مروارید درون کشتی انجام می‌شده و پوسته صدف‌ها به دریا ریخته می‌شده است؛ بنابراین فلگه‌های جزیره کیش در نتیجه صیادی در مناطق نزدیک جزیره بوده است (صیدالگچه). دیگر اینکه، صیادان برای افزایش صدف‌های مروارید ساز در زمانی که با کمبود صدف مواجه می‌شدند، تنه‌ای از یک درخت تازه بریده‌شده را در

محل رشد صدف^۱ در عمق دریا می‌انداختند؛ این تنه درخت بستری را مهیا می‌کرد که صدف روی آن جای گرفته و رشد کند^۲. به این ترتیب صدف‌های تازه عکس گرفته که در اندازه بسیار کوچک^۳ هستند به مرور در کف دریا پخش می‌شدند و در نتیجه مردم بومی با تکیه بر دانش و تجربه خود تراکم صدف‌های مروارید ساز را کنترل می‌کردند (ج. غریب، ج. ابراهیمی و ا. ابراهیمی، ۱۳۹۹: ۳).

عکس ۱۴- ابراهیم ابراهیمی از اهالی سفین قدیم که اطلاعات زیادی از شهر حریره داشتند. ایشان در صیادی و باغداری باتجربه بوده و در محل باغشان به ساخت انواع صنایع دستی و گردآوری لوازم

۱- هیر (heyz): صیدگاه مروارید (مختارپور، ۱۳۸۷: ۶۵۲)؛ her: نقاطی از دریا که تعداد زیاد صدف مروارید در کف آن پیدا می‌شود (حاجیانی، ۱۳۹۶: ۲۲۵).

۲- مایه العمره: در اعتقاد صیادان که صدف مروارید از آن به عمل می‌آید (مختارپور، ۱۳۸۷: ۶۴۸).

۳- عمره (amre): محار (صدف مروارید ساز) وقتی که هنوز بسیار کوچک است (مختارپور، ۱۳۸۷: ۶۴۳)؛ amre: صدف مروارید کوچک به اندازه دانه برنج (حاجیانی، ۱۳۹۶: ۲۲۵).

قدیمی مشغول هستند. الف. فِطام^۱ یا آفظام جهت غوص (دماغ گیر از جنس لاک لاک پشت یا شاخ آهو) ب. دیین^۲ (سبد مخصوص غوص برای جمع‌آوری صدف‌های مروارید ساز) ج. وزنه سنگی برای بستن به پای غواص جهت رسیدن سریع غواص به کف دریا د. مفلگه (کارد مخصوص شکافتن صدف جهت استخراج مروارید)، (نگارندگان).

از آنجا که شهرت کیش به مروارید و غواصان ماهر آن بوده، وجود توده‌های صدف در ساحل حریره نشان از تداوم حرفه صید مروارید از قدیم تا به امروز دارد. چنانچه، کاشانی در عرایس الجواهر در قرن هشتم، هم‌زمان با اوج رونق حریره، درباره مروارید کیش آورده است: «بهترین لؤلؤ از دریای قیس [کیش] و بحرین خیزد و لؤلؤ آن را قطری خوانند منسوب به قطره باران» همچنین آورده است که «به حسب قیمت اردو و سواحل کیش و بحرین و محروسه تبریز حماه‌الله تعالی مع دیار المسلمین قیمت یک‌دانه مروارید به وزن یک مثقال مدحرج عیون نجم خوشاب سفید با طراوت تنگ سوراخ بی‌عیب به آدات بایع و رغبت مشتری و حسب صنف ادنی از یک هزار تا اعلای آن چهار هزار دینار باشد» (کاشانی، ۱۳۵۵: ۸۵ و ۱۱۹).

صیادان سنتی مروارید با اشراف بر مکان‌های مناسب جهت غوص و صید مروارید (مغاص)^۳ و با آگاهی از وضعیت آب‌وهوایی، شرایط حاکم بر دریا و نیز مطابق با گاه‌شماری‌های محلی و دریایی اقدام به صید مروارید می‌کردند و به دادوستد آن می‌پرداختند (جودکی و هدایتی ۱۳۹۳: ۷۳). می‌دانیم که بعد از ورود مروارید مصنوعی ژاپنی، از اهمیت صید سنتی مروارید کاسته شد (معظمی، ۱۳۹۲: ۱۶)؛ اما به‌هرحال تا اواسط دهه پنجاه، صید مروارید به‌طور جدی در کیش انجام می‌شده است (مختارپور و عبدالله‌پور، ۱۳۸۸: ۹۹). صید مروارید خلیج‌فارس به دنبال صید بی‌رویه آن و کاهش محسوس

1. Fetam / Aftam

2. Dey yin (حاجیانی، ۱۳۹۶: ۲۲۶)؛ (مختارپور، ۱۳۸۷: ۶۳۷)

3. Moghas: جایی از دریا که در آن غوص می‌کنند (مختارپور، ۱۳۸۷: ۶۵۱)؛ جایی که مخزن و محل تجمع صدف مروارید است و غواصان در آنجا غوص می‌کنند (حاجیانی، ۱۳۹۶: ۲۲۶).

صدف‌های مروارید ساز در بستر دریا از حدود سی سال پیش ممنوع شده است. در مصاحبه با افراد آگاه بومی محله سفین قدیم اشاره‌ای به متأخر بودن صدف‌های ساحل حریره نشد؛ همچنین با در نظر گرفتن اینکه صیادان در بندرگاه اصلی محله خود، صید روزشان را تخلیه می‌کرده‌اند (جوانمردی، دریا بر و ا. ابراهیمی ۱۳۹۹: ۳؛ مختارپور و عبدالله‌پور، ۱۳۸۸: ۱۰۳)، این احتمال وجود دارد که صدف‌های ساحل حریره مربوط به دوران کهن‌تری نسبت به سایر فلگه‌های جزیره کیش باشد. برای تاریخ‌گذاری دقیق فلگه‌های مورد نظر انجام آزمایش‌های سال‌یابی می‌تواند راهگشا باشد.

محوطه باستانی حریره یک مجموعه به هم پیوسته شهری است که حفظ یکپارچگی آن در راستای شناخت هویت فرهنگی این شهر الزامی است. وجود فلگه‌های صدف در سواحل جزیره کیش نشان از دانش غنی محلی در ارتباط با دریا و صید مروارید، از گذشته‌های دور تا امروز است؛ دانشی که دهه‌هاست به کارگیری آن در این جزیره متوقف شده است. در طرح‌های مطالعاتی و حفاظتی شهر تاریخی حریره نباید از حفاظت فلگه‌ها غافل بود؛ چراکه اگر در عصر فعلی اقتصاد مبتنی بر نفت را شاهرگ اقتصادی خلیج فارس بدانیم، قرن‌ها قبل از کشف آن، صید مروارید و بازرگانی آن از مهم‌ترین فعالیت‌های اقتصادی در خلیج فارس بوده است (مستوفی، ۱۳۸۷: ۶). در اولین اقدام حفاظتی از فلگه‌های ساحل شهر حریره، ضروری است از آسیب دیدن و پراکنده شدن بیشتر آن‌ها در اثر تردد گردشگران و خودروهایشان جلوگیری شود. در ادامه می‌توان با مستند نگاری، ثبت و معرفی شیوه سنتی صید صدف، مراحل استخراج و خرید و فروش مروارید^۱، گردشگری میراث فرهنگی در جزیره کیش را رونق بخشید.

علاوه بر این با توجه به کاهش تراکم صدف‌های مروارید ساز خلیج فارس، استفاده از دانش محلی بومیان جزیره کیش می‌تواند در زمینه کنترل رشد صدف‌ها مؤثر واقع شود؛

۱- بازرگانان و دلان خریدار و فروشنده مروارید را طواش (tovvash) گویند (حاجیانی، ۱۳۹۶: ۲۳۱). پرداختن به این حرفه را طواشی نامند.

اگرچه از عوامل محیط زیستی از جمله آلودگی‌های نفتی و کمبود بارش نباید غافل شد. یکپارچگی در دستورالعمل‌های اجرایی یونسکو به عنوان معیار تمامیت و دست‌نخورده‌گی تعریف می‌شود و در ارتباط با شهرهای تاریخی این انتظار وجود دارد که ارتباطها، عملکردها و خصوصیات که به عنوان ویژگی بارز شهرهای تاریخی شمرده می‌شوند، حفظ شوند (فدائی نژاد و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۴۹). از این دیدگاه حفظ و نگه‌داری فلک‌های شهر حریره به عنوان بخشی از هویت فرهنگی شهری بندری که حرفه غوص و صید مروارید، تا دهه‌های متأخر نبض اقتصادی آن بوده، با هدف معرفی یکی از اجزای بافت این شهر تاریخی ضرورت دارد.

۴- تنه درخت لور خشکیده

تنه خشک‌شده درخت لور^۱ با مختصات ۲۶,۵۶۶۴۶۸ درجه شمالی و ۵۳,۹۷۰۱۲۳ درجه شرقی در باغ شیخ عبدالله^۲ در مرکز شهر حریره و در فاصله حدود ۲۸۰ متری از ساحل قرار دارد (عکس ۱۵). این اثر در بررسی میدانی به دلیل ابعاد بزرگ و احتمال کهن سال بودنش، به عنوان یک اثر شاخص مورد توجه قرار گرفت تا برای شناخت بهتر آن مطالعات تکمیلی صورت گیرد. به این منظور از دانش مردم محلی جزیره کیش در رابطه با درخت لور که در اقتصاد و معیشت آن‌ها نقش مهمی داشته است، بهره گرفته شد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. Ficus Benghalensis

۲- این باغ در میان مردم محلی به نام مالک آن، ابراهیم حسینی معروف است اما در نقشه عرصه و حریم محوطه حریره مصوب ۱۳۷۶ و گزارش‌های باستان‌شناسی پیشین با نام باغ شیخ عبدالله معرفی شده است.

عکس ۱۵- تنه درخت لور خشکیده در باغ شیخ (نگارندگان).

درخت لور از جمله درختان بومی جزیره کیش است که نام محلی آن «رول» بوده و در برخی منابع فارسی به «انجیر معابد» شهرت دارد. چوب درخت لور مناسب‌ترین هیزم برای اجاق است؛ زیرا خوب می‌سوزد، دود کمی می‌کند و شاخه‌هایش خار ندارد (مختارپور، ۱۳۸۷: ۱۳۳-۱۳۲). این درخت به دلیل کاربردهای متعدد آن، نزد بومیان بسیار ارزشمند است به طوری که به عنوان «مُلک» شخص شناخته شده و خرید و فروش می‌شده است. بریدن شاخه‌های درخت لور نه تنها باعث رشد بهتر آن بلکه مانع از خشک شدن درخت خواهد شد؛ بنابراین از شاخه‌های درخت لور برای تیر سقف خانه، ساخت کپر و برپایی گهواره استفاده می‌شده است. نکته جالب توجه، نام گذاری برخی از درختان لور به نام اشخاص است؛ به این ترتیب که شاخه‌ای از درخت لور به عنوان ستون نگهدارنده گهواره نوزادان بریده شده، این شاخه به مرور زمان در اثر آبدهی جوانه زده و ریشه دوانیده و بدین صورت پایه گهواره تبدیل به درختی به اسم همان نوزاد می‌شده است (ج. ابراهیمی و ا. ابراهیمی، ۱۳۹۹: ۹).

در ارتباط با تنه لور خشکیده موجود در باغ شیخ عبدالله، مردم محلی اطلاعات بسیار ارزشمندی از دیگر کاربردهای آن اختیار قرار دادند. این لور بزرگ در زمان حیات خود، به عنوان نشانه‌ای در مکان‌یابی برای صیادان و غواصان بوده است. آدرس‌دهی مکان دقیق صید مروارید یا محل رشد صدف با توجه به شیوه سنتی صید باید دقیق بوده تا صیاد به خطا نرود. طبق گفته صیادان در محدوده آب‌های شمالی جزیره کیش، این درخت کهن سال به دلیل ارتفاع زیاد، از همه‌جا قابل رؤیت بوده؛ بنابراین به عنوان نشانه راهنما در آدرس‌دهی به ویژه یافتن صیدگاه‌های مروارید از آن استفاده می‌شده است. در گذشته برای مکان‌یابی در آب‌های نزدیک، استفاده از نشانه‌های ثابت مثل لور باغ شیخ کاربرد داشته است (دریابر و برادران ابراهیمی، ۱۳۹۹: ۱۰).

میراث فرهنگی تنها به واسطه ارزش‌های ذاتی خود سنجش نمی‌شود، بلکه مردم محلی به عنوان وارثان این میراث، ارزش‌هایی را به آن نسبت می‌دهند. هدف اصلی مدیریت ارزش مینا، نگهداری صرف میراث فرهنگی نیست؛ بلکه حفاظت از ارزش‌هایی که توسط وارثان آثار به آن‌ها نسبت داده می‌شود، تکمیل‌کننده اهداف این رویکرد است. (Mason, and Avrami, 2002: 26). این تنه لور به عنوان یکی از قدیمی‌ترین درخت‌های لور در جزیره، جزئی از تاریخ صیادی به‌ویژه صید مروارید در نیمه شمالی جزیره کیش است؛ بنابراین می‌توان گفت که اهمیت سن‌یابی و حفاظت از آن با توجه به پیشینه و اهمیت درخت لور در این منطقه و ارتباط آن با فرهنگ بومی، ضرورت دارد. از آنجا که دانش محلی بومیان جزیره حاصل قرن‌ها تجربه و تعامل با طبیعت پیرامون است، با استفاده از آن می‌توان درختان لور جزیره کیش را که در معرض خشک شدن هستند احیا کرد و با بهره‌مندی از دانش محلی به حفظ زیست‌بوم جزیره کمک کرد؛ هم‌چنین می‌تواند به عنوان یک جاذبه گردشگری در کنار سایر ارزش‌های شهر تاریخی حریره مورد توجه قرار گیرد.

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش در گام اول با شناسایی آثار فرهنگی در طول بررسی‌های میدانی و سپس استفاده از دانش محلی بومیان جزیره کیش، سعی در بازشناسی طیف متنوعی از ارزش‌های ذاتی شهر حریره داشته است. با نظر به آنچه در پژوهش حاضر ذکر شد، می‌توان گفت که میراث فرهنگی ملموس و ناملموس در شناخت بهتر شهر تاریخی حریره دو جزء جدایی‌ناپذیرند. وجود انبارهای ذخیره خرما در این محوطه تاریخی، نمونه تداوم یک سنت محلی در طول تاریخ است؛ اگرچه وجود نمونه مشابهی از این ساختار معماری تا دهه هفتاد خورشیدی در محوطه‌های باستانی ایران گزارش نشده بود اما هم‌زمان با کاوش‌های شهر حریره، فضای چندول یکی از اجزاء اصلی منازل ساکنان بومی جزیره کیش بوده که شناسایی چنین فرهنگ زنده‌ای در آن زمان مورد غفلت واقع می‌شود.

مستندنگاری سنت بومی جزیره کیش پیرامون انبارهای خرما نه تنها باعث شناخت فضاهای بدست آمده می‌شود؛ بلکه حفاظت از این دانش و سنت را در پی دارد. کانال پیرامون محدوده معروف به بندرگاه تاریخی شهر حریره، در مطالعات اخیر این محوطه شناسایی شد. بر اساس اطلاعات مردم محلی احتمالاً آب دریا درون این کانال جریان داشته است، بنابراین می‌توان این ساختار را در ارتباط با بندرگاه تاریخی شهر حریره دانست و در برنامه‌های حفاظتی و مطالعات باستان‌شناختی مورد توجه ویژه قرار داد. با توجه به پرشدگی کانال و تعداد اندک افراد آگاه بومی از وجود چنین اثری، مستندنگاری دانش محلی دوچندان ضرورت می‌یابد.

بقایای صدف‌های مروارید ساز در خط ساحلی شهر حریره گواهی بر سابقه تاریخی این جزیره در صید مروارید خلیج فارس است. آنچه که عدم حفاظت مسئولین میراث فرهنگی از این بقایا را موجب شده، به‌واقع فقدان درک صحیح از چگونگی و چرایی انباشت صدف در این نواحی است. کسب شناخت در این موضوع، با واکاوی دانش محلی میسر شد. با توجه به کاهش تراکم صدف‌های مروارید ساز خلیج فارس، استفاده از دانش محلی بومیان جزیره کیش می‌تواند در زمینه کنترل رشد صدف‌ها مؤثر واقع شود؛ اگرچه از عوامل محیط زیستی از جمله آلودگی‌های نفتی و کمبود بارش نباید غافل شد.

حفاظت از تنه خشکیده درخت لور باغ شیخ نیز با توجه به ارزش فرهنگی این تنه خشکیده و ارزش مطالعات اکولوژیکی آن اهمیت می‌یابد. در رابطه با این درخت اطلاعات بومیان است که روش محلی مکان‌یابی در صیادی را روشن می‌سازد. این تنه خشک لور به‌عنوان یکی از ارزش‌های شهر حریره که مفاهیم ارزشمند ناملموس را نیز در خود دارد و در حافظه جمعی بومیان ماندگار است می‌تواند به‌عنوان یک جاذبه گردشگری مورد توجه قرار گیرد. هم‌چنین، از آنجا که دانش محلی بومیان جزیره حاصل قرن‌ها تجربه و تعامل با طبیعت پیرامون است، با استفاده از آن می‌توان درختان لور جزیره کیش را که در معرض خشک شدن هستند احیاء کرد و به حفظ زیست‌بوم جزیره کمک کرد.

از آن‌رو که مدیریت مکان‌های دارای ارزش تاریخی فرهنگی باید مبتنی بر درکی صحیح از اهمیت و معنای فرهنگی آن مکان باشد؛ رویکرد ارزش‌مبنا از طریق دید کل‌نگر و توجه به جنبه‌های مختلف ارزش‌های میراثی، در اغلب موارد پاسخی مناسب برای شناخت همه‌جانبه میراث فرهنگی و در نتیجه حفاظت از آن ارائه خواهد کرد. هم‌چنین باید توجه داشت که دستیابی به شناخت همه‌جانبه از یک محوطه باستانی به‌ویژه شهرهای تاریخی نیازمند بررسی و مطالعه منظرهای فرهنگی است که در نتیجه تنیده شدن جنبه‌های ملموس و ناملموس تعامل انسان با طبیعت در گذر زمان پدید می‌آید. در این پژوهش از راه‌های شناخت بهتر شهر حریره در بررسی‌های باستان‌شناسی توجه به دانش محلی بومیان جزیره پیرامون این محوطه تاریخی بوده است که همین موضوع از جنبه‌های مهم مدیریت ارزش‌مبنا در حفاظت نیز محسوب می‌شود.

مردمان بومی ساکن جزیره کیش در اقلیت هستند و شیوه‌های سنتی معیشت آن‌ها و مهارت‌های مرتبط به آن، روزبه‌روز در حال تغییر و فراموشی است؛ بنابراین مستندنگاری و پاسداشت ارزش‌های نهفته در فرهنگ مردم محلی دوچندان اهمیت می‌یابد. به‌کارگیری رویکرد ارزش‌مبنا در برنامه‌ریزی‌های مدیریتی و حفاظتی محوطه تاریخی حریره، ثبت خاطرات و اطلاعات مردم محلی در یک مجموعه کتاب و نشر و توزیع آن، دعوت از متخصصین علوم مختلف برای شناخت جامع هر اثر و حفاظت از آثار فرهنگی و طبیعی این

محوطه، از مواردی است که در راستای مطالعات این محوطه تاریخی می‌توانند در اولویت قرار گیرند.

سپاسگزاری

از لطف و همراهی مسئولین سازمان منطقه آزاد کیش، آقای ماهان مدون مدیر توسعه گردشگری و آقای فضل‌الله زرین‌جویی مدیر میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری سپاسگزاریم؛ دغدغه و توجه ایشان نسبت به پاسداشت میراث فرهنگی جزیره کیش ستودنی است. قدردان محبت‌های آقای سجاد قربانی، کارشناس پایگاه شهر تاریخی حریره، بابت در اختیار گذاشتن منابع و اطلاعات محوطه حریره و همراهی بی‌دریغ ایشان در مطالعات میدانی هستیم. همچنین از آقای اشکان پوریان و خانم مینو سلیمی که زحمت خواندن این نسخه را پذیرفتند و راهنمایی‌های ارزشمندی ارائه نمودند، کمال تشکر را داریم.

جدول ۲- پرسش‌شوندگان اصلی محله سفین که اطلاعات آنها در این پژوهش مرجع و کمک‌کننده بوده است:

نام و نام خانوادگی	سن	شغل	محل سکونت
ابراهیم ابراهیمی	۶۱ سال	صیاد قدیمی و باغدار	جزیره کیش (بومی)
جاسم ابراهیمی	۶۲ سال	صیاد	جزیره کیش (بومی)
رضا جوانمردی	۳۹ سال	صیاد	جزیره کیش (بومی)
عبدالله دریابر	۵۰ سال	مغازه‌دار و محیط‌بان جزیره کیش	جزیره کیش (بومی)
جمعه غریب	۹۲ سال	صیاد و دریانورد قدیمی	جزیره کیش (بومی)
عبدالله غریب	۵۷ سال	صیاد	جزیره کیش (بومی)
مهسا محمدی	۲۵ سال	راهنمای موزه مردم‌شناسی خانه بومیان کیش	جزیره کیش (کیشوند)
خالد دریابر	۳۴ سال	مغازه‌دار و صیاد	جزیره کیش (بومی)
زینب رضایی	۳۵ سال	مسئول پذیرش و راهنمای موزه بادگیر محله سفین	جزیره کیش (کیشوند)
عبدالباسط نازنینی	۴۱ سال	مدیر موزه مردم‌شناسی خانه بومیان کیش	جزیره کیش (بومی)
هارون حاجی‌زاده	۲۷ سال	راهنما و مسئول سرو قهوه در موزه مردم‌شناسی خانه بومیان کیش	جزیره کیش (بومی)

منابع

- افشار سیستانی، ایرج. (۱۳۷۷)، جزیره کیش مروارید خلیج فارس، تهران: نشر هیرمند، چاپ اول.
- بیکر، آلن؛ سیلیتو، پل و پاتیر، جوهان. (۱۳۹۱)، ارزیابی دانش بومی، ترجمه: طاهر زارعی، تهران: نشر پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- بختیاری، حسین. (۱۳۵۷)، «پیشینه تاریخی جزیره کیش»، بررسی‌های تاریخی، سال سیزدهم، شماره ۴: ۶۴-۴۱.
- جودکی، محمدعلی و هدایتی، علی اصغر. (۱۳۹۳)، «بررسی تاریخی غوص و صید سنتی مروارید در خلیج فارس»، فصلنامه مطالعات فرهنگی و سیاسی خلیج فارس، سال اول، شماره ۱: ۷۳-۸۹.
- حاجیانی، فرخ. (۱۳۹۶)، «واژه‌های ویژه ماهی و ماهیگیری، مروارید و آبزیان در گویش بومیان جزیره کیش»، نامه فرهنگستان (ویژه‌نامه زبان‌ها و گویش‌های ایرانی)، سال اول، شماره ۷: ۲۰۹-۲۳۴.
- حموی، یاقوت. (۱۳۴۷)، برگزیده مشترک یاقوت حموی، تهران: نشر ابن سینا.
- حناچی، پیروز؛ ملازاده، فاطمه و فدائی نژاد بهرام‌جردی، سمیه. (۱۳۹۶)، «توسعه چهارچوب مفهومی مدیریت ارزش مینا در مکان‌های فرهنگی تاریخی»، فصلنامه نقش جهان، سال هفتم: شماره ۳، ۱-۱۴.
- دلاور، علی. (۱۳۸۳)، مبانی نظری و عملی پژوهش، تهران: نشر رشد، چاپ سوم.
- رضوان تبار، امیر؛ پروانه، فرهاد و صفائی، مریم. (۱۳۹۷)، «نگاهی به اقتصاد جزیره کیش در دوره رونق تجاری (قرون پنجم تا هشتم هجری قمری)»، مطالعات خلیج فارس، سال چهارم، شماره ۱۵: ۵۱-۶۰.
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح. (۱۳۸۳)، جغرافیای جزایر ایرانی خلیج فارس: استان هرمزگان بخش کیش (جزایر کیش و هندورابی)، تهران: نشر سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، چاپ اول.

- سورتیچی، سامان و مرتضایی، محمد. (۱۳۹۱)، «نتایج کاوش‌های باستان‌شناسی در شهر حریره کیش»، پژوهشنامه خلیج فارس (دفتر پنجم)، به کوشش عبدالرسول خیراندیش و مجتبی تبریز نیا، تهران: نشر خانه کتاب، چاپ اول: ۷۷-۹۲.
- صفی نژاد، جواد. (۱۳۷۹)، نظام‌های بهره‌گیری از آب با تکیه بر قنات در جزیره کیش، جزیره کیش: نشر معاونت طرح و برنامه سازمان منطقه آزاد کیش، چاپ اول.
- عمادی، محمدحسین و امیری اردکانی، محمد. (۱۳۸۳ الف)، «تلفیق دانش بومی و دانش رسمی: ضرورت دستیابی به توسعه پایدار کشاورزی»، دانش بومی و توسعه پایدار: چاره‌ها و چالش‌ها. به کوشش محمدحسین عمادی و اسفندیار عباسی، تهران: نشر سروستان، چاپ اول: ۱۱-۳۵.
- فدائی نژاد، سمیه؛ عشرتی، پرستو؛ حناچی، پیروز. (۱۳۹۷)، اصالت و یکپارچگی در حفاظت منظر فرهنگی، تهران: نشر سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ اول.
- کفیل‌زاده، فرشید؛ اسماعیلی ساری، عباس؛ فاطمی، سید محمدرضا؛ وثوقی، غلامحسین و جمیلی، شهلا. (۱۳۸۲)، «بررسی رابطه آلودگی‌های نفتی با تراکم صدف مروارید ساز محار (Pinctada fucata) در خلیج فارس»، مجله علمی شیلات ایران، سال دوازدهم، شماره ۴: ۱۲۷-۱۴۲.
- کاشانی، ابوالقاسم عبدالله. (۱۳۸۵)، عرایس الجواهر و نفایس الاطالاب، به کوشش ایرج افشار، تهران: نشر المعی، چاپ اول.
- کبیری، احمد و فرهنگی، عادل. (۱۳۷۲)، «مرمت بناهای تاریخی جزیره کیش و محوطه باستانی شهر حریره»، فصل‌نامه علمی فنی هنری اثر، سال دهم، شماره ۲۲ و ۲۳: ۷۶-۱۵۰.
- مختارپور، رجبعلی. (۱۳۸۷)، دو سال با بومیان جزیره کیش، تهران: نشر ورجاوند، چاپ اول.
- مختارپور، رجبعلی و عبدالله‌پور، جمال. (۱۳۸۸)، دانش بومی در معماری سنتی کیش، جزیره کیش: صداوسیما مرکز کیش (گزارش طرح پژوهشی منتشر نشده).
- مستوفی، حمدالله بن ابی بکر. (۱۳۸۹)، نزهة القلوب، به کوشش گای لسترنج، تهران: نشر اساطیر، چاپ اول.

- مستوفی، فرخ. (۱۳۸۷)، «صد و تجارت مروارید در خلیج فارس در قرن نوزدهم میلادی»، نشریه بررسی‌های نوین تاریخی، سال چهارم، شماره ۴ و ۵: ۶-۲۶.
- معظمی، نسرين. (۱۳۹۲)، «خلیج فارس از تجارت مروارید تا تولید نفت»، مجموعه مقالات نهمین همایش خلیج فارس، به کوشش احمد پوراحمد و بابک ارسیا، تهران: نشر جهاد دانشگاهی واحد صنعتی امیرکبیر، چاپ اول: ۱۱-۱۹.
- موسوی، محمود. (۱۳۷۶)، «کاوش باستان‌شناسی در شهر تاریخی حریره»، گزارش‌های باستان‌شناسی، سال اول، شماره ۱: ۲۰۵-۲۴۰.
- مهندسین مشاور ماندگار طرح فارس. (۱۳۹۹)، طرح جامع راهبردی شهر تاریخی حریره، جزیره کیش: پایگاه میراث فرهنگی شهر تاریخی حریره (گزارش منتشر نشده).
- نیکزاد، ذات‌الله. (۱۳۸۱)، گزارش پژوهش و بررسی مسجد کهن شهر تاریخی حریره، جزیره کیش: پایگاه میراث فرهنگی شهر تاریخی حریره (گزارش منتشر نشده).

- Antweiler, Christoph. (1998). "Local knowlwdge and Local Knowing. An Anthropological Analysis of Contested" Cultural Products' in the Context of Development." *Nomos*, 93(4/6), 469-494.
- Burra Charter. (2013). *the Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*, <https://australia.icomos.org/publications/burra-charter-practice-notes/>. (access date: 2021.10.14).
- Chambers, Robert. (1992c). *Rapid Appraisal: Rapid, Relaxed and Participatory*. Brighton: Institute of Development Studies, University of Sussex.
- Cornwall, Andrea and Jewkes, Rachel. (1995). "What is Participatory Research?", *social science and medicine*, 41(12), 1667-1676.
- Geertz, Clifford. (1983). *Local knowledge: Further essays in interpretive anthropology*. New York, Basic Books.
- ICCOMOS, (2012). *Guidelines for Education and Training- Practical Instructions for Practitioners*, CIF. <http://cif.icomos.org/> (access date:2021.03.18)
- ICCROM (2007). *Sharing, Conservation, Decisions. ICCROM. Rome. Italy.* https://www.iccrom.org/sites/default/files/2018-01/iccrom_15_sharingconservdecisions-lt_en.pdf/. (access date: 2021.10.14).

- ICOMOS New Zealand Charter, (2010). *ICOMOS New Zealand Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value*.
<https://www.iccom.org/sites/default/files/2018/>. (access date: 2021.10.14).
- Jokilhetio, Jukka. (2007). "Consrvation Concepts" In Sullivan, Sharon and Mackay, Richard (eds.). *Archaeological Sites: Conservation and Management*, Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 71-81.
- Mason, Randall. and Avrami, Erica. (2002). "Heritage Values and Challenges of Conservation Planning." In Teutonico, Jeanne Marie and Palumbo, Gaetano (eds.). *Management Planning for Archaeological Sites, An International Workshop Organized by the Getty Conservation Institute and Loyola Marymount University, May 2000*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 13-26.
- Rodwell, Daniel. (2007). *Conservation and Sustainability in Historic Cities*. UK: Blackwell.
- Sparedly, James P. (1980). *Participant Observation*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Sullivan, Sharon and Mackay, Richard. (2012). *Archaeological Sites: Conservation and Management*, Los Angeles: The Getty Conservation Institute.
- UNESCO, (2014). *Local and Indigenou Knowledge*.
<http://www.unesco.org/new/en/natural-science/priority-areas/links/> (access date: 2021/03/12).
- Whitehouse, David. (1976). "Kish." *Iran: Journal of the british institute of Persian studies* 14, 146-147.
- Wilkinson, Tony J. (2003). *Archaeological Landscapes of the Near East*. Arizona: University of Arizona Press.
- Gustavo F. Araoz. (2008). "World-Heritage Historic Urban Landscapes: Defining and Protecting Authenticity". *APT Bulletin: Journal of Preservation Technology*, 39(2/3), 33-37.